

META-REPREZENTACE. MICHEL FOUCAULT A SÉMANTICKÉ NÁSILÍ STRUKTURALISMU

MICHAELA FIŠEROVÁ, Katedra mediálních studií, MUP, Praha, ČR;
Katedra Elektronické kultury a sémiotiky, Univerzita Karlova, Praha, ČR

FIŠEROVÁ, M.: Meta-Representation. Michel Foucault and Semantic Violence of Structuralism

FILOZOFIA 71, 2016, No. 1, pp. 14-24

The article tries to answer the question: Why the publication of *The Order of Things* aroused the polemics about M. Foucault's being a structuralist? Unlike structuralism, Foucault's archeology introduces semantic structures into history: he examines the dramatic rearrangement of words and things in history to unveil the historical background of the production of the period-related, transitory, discontinued, relative knowledge. In the author's view, this method is contradictory in itself as it does not consider its own politics of meaning: While describing the three ways of the epistemic generating of representations Foucault nevertheless ascribes the arbitrary representation of things by words to the only *épistémé*, namely the „classical“ one. It is the later Foucault who reflects on the ethics of meaning, which unveils the production of representation in every politics of meaning, even in its own one, creating thus the meta-representations.

Keywords: Michel Foucault – Jacques Derrida – Representation – Meta-Representation – Structuralism – Poststructuralism – Rhetorics – Parrhesia

Úvodní „podezření“: je Michel Foucault strukturalista? Foucaultova kniha *Slova a věci* přišla na svět za zvláštních okolností. Její vydání v roce 1966 provázela dlouhotrvající neobvyklá polemika o jejím správném metodologickém a odborném zařazení. Zpočátku ji mnozí řadili ke strukturalismu, který v 60. letech 20. století ve Francii zažíval rozmach a byl přijímán jako metodologická inovace v oblasti humanitních věd. V tomto kontextu byla kniha *Slova a věci* chápána jako pokus aplikovat strukturalistickou metodu na historii francouzského vědeckého myšlení. Foucaultův projekt archeologie byl přitom brán jako filosofický výzkum, který je tematicky i metodologicky blízký Barthesově sémiologické analýze mytologií francouzské kapitalistické společnosti a Lévi-Straussově strukturalistické antropologii mýtů přírodních národů. Sám Foucault se však vůči tomuto zařazení bránil a v rozhovorech opakovaně popřel tvrzení, že svůj „archeologický“ výzkum koncipoval strukturalisticky. Kromě toho se Foucault bránil i řazení svého díla do oboru filosofie. Tvrdil, že knihu *Slova a věci* napsal jako historické dílo představující alternativní verzi dějin vědění francouzské kulturní oblasti v období od renesance po současnost. Proč vlastně Foucault knihu napsal a proč tvrdí, že nikdy nebyl strukturalistou? Přiblížíme si nyní důvody pro napsání *Slov a věci*, které uvádí sám Foucault.

Michel Foucault není strukturalista. I když si Foucault cenil strukturalismus pro jeho radikální odklon od fenomenologické teorie „subjektivity“ a ambici relativizovat náležitost jednotlivých systémů vědění, předpověděl mu jen dočasné trvání: do závěru *Slov a věci* umístil narážku na strukturalismus jako na jednu z nových výzkumných metod, která je však právě tak relativní a dočasná jako všechny ostatní před ní. Dokonce projekt archeologie humanitních věd koncipoval právě proto, aby se od strukturalismu distancoval. Jak uvádějí Dreyfus a Rabinow, „Foucault sice nebyl v přísném slova smyslu strukturalistou, ale považoval strukturalismus za jeden z nejvyspělejších postojů v humanitních vědách. Humanitní vědy ovšem nepraktikoval; analyzoval jejich diskurs zvnějšku coby autonomní oblast. (...) Foucault nám prozradil, že skutečným podtitulem *Slov a věci* je *Archeologie strukturalismu*“ (Dreyfus, Rabinow 2010, 7-8).

Foucault však napsal knihu *Slova a věci* nejen proto, aby zaujal metodologický odstup od strukturalismu, ale i jako projev své opozice vůči fenomenologii – soudobému soupeři a metodologickému opaku strukturalismu. Jak sám uvádí, Foucault chápal kriticky především její dvě francouzské linie: Merleau-Pontyho fenomenologii vtěleného „subjektu“ a Sartrův existencialistický „humanismus“. Podle Foucaulta je totiž lidský subjekt, k němuž fenomenologie vzhlíží, pouhým pojmovým konstruktem moderní doby. Jelikož Foucault nevěří v subjekt ani v možnost „návratu k samým věcem“, zajímá se o utváření moderní subjektivity u Kanta, Husserla a dalších autorit moderního myšlení pouze jako o diskursivní koncept podmíněný moderní *epistémou*. Ba co víc, Foucault v závěru své knihy předpověděl brzký zánik fenomenologie jako součásti moderního myšlení. Naopak ve strukturalismu, který se snaží fenomenologii překonat svým objektivizmem, důrazem na jazyk a sémanticky uzavřené struktury, Foucault spatřuje nástup nové *epistémy*, která už nebude moderní. Tato lingvistická orientace strukturalismu – avízo vědy budoucnosti – je však pro Foucaulta právě tak arbitrární ve vztahu k věcem jako byly i všechny ostatní mody vědění v minulých dobách.

Knihou *Slova a věci* byla však napsána i z dalšího důvodu. Jejím vzniku předcházela Foucaultův překlad Kantovy *Antropologie* (Kant 1964), který byl prvním překladem této knihy do francouzštiny. Foucault opatřil svůj překlad rozsáhlým komentářem Kantova díla, který plánoval publikovat jako úvodní studii přeložené knihy. Komentář byl však natolik názorově svébytný, že již jako předmluva nebyl vhodný. Foucault ji proto použil jako základ své rozsáhlé úvahy o zrození moderních humanitních věd, kterou rozpracoval a publikoval v knize *Slova a věci*. Zmíněný Foucaultův komentář po letech vyšel i knižně v nové edici francouzského překladu Kantovy *Antropologie* (Foucault 2008). Foucault se v něm vyjadřuje ke Kantovu osvícenskému projektu emancipace člověka jako univerzálního subjektu schopného kriticky myslet. Podle Foucaulta Kant filosoficky funduje moderní subjekt, umožňuje jeho zrození jako „člověka“ – nové kategorie vědeckého výzkumu obecně a antropologie zvláště. Moderní humanitní vědy nejsou však pro Foucaulta univerzálně platné – jak později ukazuje prostřednictvím své archeologie podmínek možnosti vypovídání v různých historických dobách. Moderní subjekt i jazyk strukturalismu, který nahradil moderní subjekt, stejným způsobem závisí od *epistémé*, historického *a priori*, které zůstává „temné“ a z principiálních důvodů nemůže mít žádné vysvětlení. Judith

Revelová v této souvislosti upozornila na zajímavý fakt, že „v době publikace *Slov a věci* se jedna z nejčastěji formulovaných výtek vůči pojmu *epistémé* týkala absence opravdové analýzy epistémického zlomu, zhroucení se jedné *epistémy* do druhé“ (Revel 2002, 65). Nicméně, Foucaultovi nelze vyčítat, že nevysvětluje důvody přechodu od jedné epistémy k druhé, protože kdyby toto temné místo osvětlil a vyložil, co se v něm děje, vnesl by do něj smysl, který by popsané události odůvodnil v jejich chronologické i logické návaznosti a vytvořil tak hladký významový přechod od jedné *epistémy* k druhé. V takovém případě by již epistémická ruptura nebyla udržitelná, ani možná: Foucault by již nemluvil o diskontinuitě, ale o kontinuitě událostí utvářejících dobové vědění. Vysvětlení ruptury by vlastně znamenalo konec Foucaultovy archeologie jako takové. Podle Revelové archeologii nelze koncipovat bez extrémního chápání dějin jako souboru jednotlivých událostí bez vzájemné kauzální návaznosti. Raný Foucault věnoval mimořádnou pozornost diskontinuálním událostem projevujícím se buď jako vynoření se izolovaných faktů, nebo jako objevení se nových epistémických konvergencí vedoucích k ruptuře v dosavadním modu vědění. Jeho archeologický zájem o diskontinuitu, který později vyústil do genealogické metody, se projevuje nejen v knihách *Dějiny šílenství* (Foucault 1972) ve formě vynoření se binómu rozum/nerozum v klasické době a *Slova a věci* (Foucault 1966) ve formě vynoření se koherentní diskursivní sítě humanitních věd, ale i v analýze soudního procesu s Pierrem Rivièreem (Foucault 1981) ve formě vynoření se absolutně jednotlivé události. Právě v kontextu takto radikálně pojaté diskontinuální historie, popisující dočasně legitimní a z neznámých příčin se hroutící invarianty vědění, lze pochopit nejen Foucaultovy rozpaky ze své asimilace do strukturalismu v 60. letech, ale i jeho „snahu distancovat se od seriální sociální historie o deset let později i často opakovaně potvrzovanou ambici najít v archivu možnost historie bez subjektu“ (Revel 2002, 68).

Tato principiální „temnota“¹ zbavující dějinné vyprávění subjektu i kauzality současně, o níž píše Revelová, byla často Foucaultovými čtenáři přehlížena. Pravděpodobně tato okolnost přispěla ke snaze chápat Foucaultovu archeologii jako jeden z dobových projevů strukturalistického vědeckého pozitivismu. Přibližme si nyní dobové okolnosti a možné zdůvodnění této mylné kategorizace, která způsobila, že se Foucault po vydání *Slov a věci* náhle – a jaksi „přirozeně“ – ocitl mezi předními francouzskými strukturalisty.

---

¹ Výjimkou je Jean Piaget, který již v roce 1968 upozornil na to, že Foucaultovy *epistémy* nejsou strukturalistickými *strukturami*, protože na rozdíl od řízených transformací *struktur*, „následnost epistém se stává úplně nepochopitelnou, a to zcela úmyslně. Zdá se, že Foucault cítí přitom jisté zadostučinění. Sukcesivní epistémy se skutečně nedají dedukovat jedny z druhých, a to ani formálně, ani dialekticky, a nevyplývají jedny z druhých žádnou filiací, ani genetickou, ani historickou. Řečeno jinak, posledním slovem ‚archeologie‘ rozumu je, že rozum se mění bez důvodu, a že jeho struktury se objevují a mizí prostřednictvím náhodných mutací a okamžitých emergencí (...)“ (Piaget 1971, 125). Podle Piageta, „(...) se Foucaultův strukturalismus kvalifikuje jako strukturalismus bez struktur. Ze statického strukturalismu si ponechal všechny negativní aspekty: devaluaci historie a geneze, pohrdání funkcemi a – v míře, jaká dosud nemá obdoby – negaci samého subjektu, protože člověk brzy zmizí. Pokud jde o pozitivní aspekty, jeho struktury jsou jen zobrazující schémata, a ne systémy transformací, které se nevyhnutelně zachovávají prostřednictvím své samoregulace“ (Piaget 1971, 125).

Michel Foucault je strukturalista. Vzdor tomu, že Foucault odmítá své zařazení mezi strukturalisty, četba jeho knihy *Slova a věci* přivádí mnohé myslitele ke srovnání s dílem strukturalistů. Ba co víc, podle svých kritiků Foucault projevuje ve *Slovech a věcech* sémantické násilí strukturalismu. Jak je to možné?

Především je potřeba říct, že sám Foucault v dílech předcházejících *Slova a věci*, používá strukturalistickou terminologii. Ve *Zrození kliniky* se podle vlastních slov snaží popsat historické přeskupení vztahů mezi vysloveným slovem a viděnou věcí – tj. „mezi označujícím a označovaným“ – na úrovni lékařské zkušenosti. Jak konstatuje Michel de Certeau, Foucaultova archeologie navrhuje nahradit dějiny idejí „prací jiného typu: strukturální analýzou označovaného, který by unikl fatálnosti komentáře a ponechal označující a označované jejich původní souhlasnosti“ (De Certeau 2009, 182). Tímto způsobem Foucault postupuje i v knize *Slova a věci*, kde už sice strukturalistickou terminologii nepoužívá, zato však nemluví o vztahu slov a věcí, jak avizuje název, ale o *slovech* a o *sdílených představách věcí*, tedy stále o tom, co strukturalismus nazývá *označující a označované*. Relativistický, arbitrární vztah slov a sdílených představ věcí ve Foucaultově koncepci vědění zcela odpovídá relativisticky arbitrárnímu – čistě konvenčnímu – vztahu² *označujícího a označovaného* ve strukturalismu.

Navíc, ve *Slovech a věcích* lze najít podobnosti se strukturalismem, především ve srovnání Foucaultova historického díla a antropologické tvorby Clauda Lévi-Strausse. Tato linie úvah je patrná v textech Jacquesa Derridy, který nachází v archeologické metodě určité strukturalistické rysy. Derrida se ptá u Lévi-Straussa a Foucaulta stejně: odkud mluví? Jsou snad tyto autoři situováni mimo sémantickou strukturu a mimo diskurz, který popisují? Pokud ano a pokud současně nelze mluvit jinak než zevnitř struktury, mluví strukturalista z nějaké jiné struktury, která determinuje jeho výklad jiných struktur? Je strukturalistův popis pouhou funkcí nějaké jiné sémantické struktury, která se liší od té analyzované? Jinými slovy, koncipuje Lévi-Strauss svou strukturální antropologii zevnitř struktury západní etnocentrické kultury, či nikoliv? A Foucault? Koncipuje svou archeologii zevnitř epistémy moderního vědění? Nebo snad vypovídá z nějakého diskurzivního místa mimo ní – ale odkud, pokud to není ani strukturalismus, který v knize *Slova a věci* ohlašuje nástup nové, post-moderní epistémy?

Díky Derridovým kritickým analýzám si můžeme všimnout, že strukturalista Lévi-Strauss i „archeolog“ Foucault ztotožňují svůj popis pozorované skutečnosti s pozorovanou skutečností. Neuvažují o funkci svého popisu a výkladu pozorovaných věcí – tento druh reflexe není součástí strukturalistické metodologie. Ani Lévi-Strauss, ani Foucault

---

² K tomuto názoru se přiklání i Gilles Deleuze, když tvrdí, že „prvním kritériem strukturalismu je objev a rozpoznání třetího řádu, třetí říše: symbolického. Prvním rozměrem strukturalismu je odmítnutí míchat symbolické s imaginárním nebo s i s reálným. I zde se vše začalo strukturalistickou lingvistikou, která mimo reality a zvukových částí slov, mimo obrazů a pojmů asociovaných slovy odhalila prvek zcela jiné povahy, strukturální objekt“ (Deleuze 1993, 10) Podle Deleuze právě toto objevení symbolického „strukturálního objektu“ dovoluje zařadit Foucaulta mezi strukturalisty. Jak sám píše, „mimo dějin člověka a dějin idejí“ Michel Foucault objevuje hlubší, podzemní půdu, která je předmětem toho, co nazývá archeologii myšlení (Deleuze 1993, 10).

neberou v potaz interpretaci obsaženou v každém popisu světa a metafyziku proměňující jednotlivou interpretaci pozorovaného světa ve vědecky „pravdivou“ reprezentaci popsaného světa. Derrida upozorňuje právě na toto podcenění metafyzického problému reprezentace, když tvrdí, že Lévi-Strauss i Foucault modelují sémantické struktury: „empiricismus je matricí všech omylu hrozících takovému diskursu, který (...) chce i nadále být vědecký. (...) Strukturalismus je na jedné straně oprávněně prezentuje jako kritika empirismu. Současně však neexistuje žádná Lévi-Straussova kniha či studie, jež by nebyla prezentována jako empirický pokus, který vždy mohou doplnit či upevnit jiné informace. Strukturální schémata jsou vždy předkládána jako hypotézy vycházející z určitého konečného počtu informací, jež jsou podřízeny zkušenostnímu důkazu“ (Derrida 1993, 189). Z tohoto hlediska jsou srovnatelní se sémantickými konstruktéry, které kriticky zmiňují ve svých dílech: Foucault konstruuje historické epistémy, Lévi-Strauss konstruuje kulturní struktury. Oba autoři montují celkový význam ze svých vlastních popisů věcí, aby následně připsali zkonstruovaný význam popsaným věcem. Nicméně, svou popisnou metodou nemůžou dodat nestranný a nerelativní význam věci, kterou popisují.

Z pohledu dekonstrukce je hlavní problém strukturalismu v tom, že struktura nereprezentuje popsanou skutečnost, nýbrž skutečnost popisu. Když Foucault analyzuje dokumenty, produkuje vlastní interpretaci těchto dokumentů, které jsou již samy interpretacemi něčeho jiného: jejich popisem se význam nepotvrzuje, nýbrž odkládá. Z pohledu dekonstrukce „struktura, konstrukční schéma, morfologická korelace se stává de facto a navzdory teoretickému záměru jediným předmětem kritikova zájmu. Není to už metoda (...), nýbrž bytí díla“ (Derrida 2002, 160). Struktura je strukturalistovo autorské dílo mající své vlastní, samostatné bytí, které není totožné s bytím skutečnosti, kterou by mělo zpřítomňovat. Vynoření se invariantu vědění nezpůsobuje nějaká temná nahodilost událostí, nýbrž sám strukturalista, který ho buduje ve svých textech, když na bázi svých popisů modeluje složitou konstrukci významů pozorované skutečnosti. V tomto ohledu Derrida chápe strukturalistu jako architekta-modeláře, který tvoří schéma skutečnosti jako své vlastní dílo.

Dále si Derrida všímá, že Foucaultova *epistéma* a Lévi-Straussova *struktura* mají určité charakteristiky společné: obě jsou invarianty možného vědění znemožňující kontinuální vývoj. Epistéma ani struktura se nemění v jiný invariant ve smyslu pokroku: v momentu zrodu nového invariantu podléhá starý invariant totálnímu kolapsu. Navíc, každá změna v systému přináší hrozbu, že se konstrukce sémantického systému zhroutí, že jeden invariant bude nahrazen druhým. Jak ukazuje Derrida, tento „ohled k strukturalitě, k vnitřní původnosti struktury vede k neutralizaci času a dějin. Např. objevení nové struktury, původního systému, se děje vždy – a to je sama podmínka jeho strukturální specifčnosti – zlomem či rozchodem s jeho minulostí, jeho původem a jeho příčinou. Zvláštní ráz dané strukturální organizace lze tedy popsat pouze tehdy, nebereme-li v okamžiku této deskripce v úvahu její minulé podmínky, tj. nedbáme-li problému přechodu od jedné struktury k druhé, suspendujeme-li dějiny. V tomto ‚strukturalistickém‘ okamžiku jsou pojmy náhody a diskontinuity nepostradatelné“ (Derrida 1993, 193). Foucaultova *epistéma* sice z definice není strukturalistickou *strukturou*, je však podmínkou možnosti vypo-

vídání v rámci dobové, sémanticky uzavřené diskursivní formace. Nemožnost kontinuálního vývoje vědění a epistémický zlom radikálně oddělující jednotlivé diskursivní formace jsou v tomto ohledu jen jiným vyjádřením konceptu totální sémantické struktury formátující veškeré vědění v rámci svého dosahu. Právě v této souvislosti Derrida mluví o tendenci archeologie projevovat „strukturalistický totalitarismus“ (Derrida 2002, 224). Tímto termínem se pokusil charakterizovat filosofickou pozici strukturalismu, v níž určování významu přináší novou sémantickou totalitu: „ve struktuře neexistuje jen forma, vztah a konfigurace. Existuje v ní také solidarita; a totalita, která je vždy konkrétní“ (Derrida 2002, 143).

V této rovině se nabízí i srovnání Foucaultovy archeologie, použité v knize *Slova a věci*, s Barthesovou sémiologií uplatněnou v *Mytologiích*. Archeologie je charakteristická Foucaultovou snahou proniknout do hlubinných vrstev historické praxe vypovídání, až k samé dobové epistémě. Sémiologie se snaží proniknout do systému sekundárních významů rétorické praxe signifikace, až k samé *struktuře* znaků kapitalistické společnosti. Podobnost Barthesa a Foucaulta lze vidět i v jejich metodologických spisech: v metodologickém manifestu *Základy sémiologie* (Barthes 1999) Barthes funduje sémiologii jako novou strukturalistickou vědu o rétorické signifikaci; v metodologickém manifestu *Archeologie vědění* (Foucault 1969) Foucault koncipuje archeologii jako novou vědou zaměřenou na popis diskursivních praxí vypovídání.

Roland Barthes je však známý nejen svým zásadním angažováním se ve strukturalismu 50. a 60. let, ale i svým pozdějším kritickým přehodnocením sebe sama, které ho přivádí koncem 70. let od strukturalismu k pozicím poststrukturalismu. Sám o tom pojednává v několika spisech z tohoto období, například v *Lekci* z roku 1978, kde již prohlašuje jazyk za „fašistický“ (Barthes 1994), především však v přehodnocení svých *Mytologií* v předmluvě jejich nové reedice z roku 1970. Zde nechává zaznít úvahu o důležitosti „osvobození označujícího“ (Barthes 2004, 7), v níž je patrný odkaz na valorizaci Nietzscheho politicko-sémantické snahy o „osvobození označujícího“ (Derrida 1999, 27), kterou Derrida zmiňuje v *Gramatologii* z roku 1967. Na rozdíl od Barthesa, Foucault nepřijal dekonstruktivní kritiku stejně flexibilně. Až ve svém pozdním období Foucault přešel od archeologie diskurzu ke genealogii moci, výrazně inspirované Nietzschem a inovující chápání role *reprezentace* v praxi historika.

Reprezentace a politika významu. Ve Foucaultově knize *Slova a věci* se slova a věci podstatným způsobem rozdělily, aby se následně slova uspořádala do tří různých navzájem neprostupných, striktně oddělených formací připisujících těm samým věcem trojí navzájem neprostupný, striktně oddělený rétorický význam. Předmětem Foucaultova zkoumání je diskursivní politika významu, která způsobila toto trojí radikální rétorické přeskupení slov a věcí v dějinách západní Evropy. Jeho archeologie humanitních věd odhaluje skryté vrstvy organizace dobových slovních výkladů věcí a podmínky možnosti jejich vynoření se v dějinách.

Z našeho pohledu Foucault ukazuje diskursivní formace organizující vědění jiných historických dob jako rozličné sémantické systémy, které však fungují na tom samém

organizačním principu. Liší se jen tím, že mají vždy jiné nastavení, protože podmínky možnosti diskursivně „pravdivého“ vypovídání jsou u Foucaulta relativní a dočasné. Právě tento princip organizující praxe vypovídání v různých diskursivních formacích umožňuje Foucaultovi vzájemně je srovnávat. Zmíněným principem je *repräsentace* věcí slovy, umožňující diskursivní sdílení významů. Takto chápaná politika významu může mít různé nastavení podmíněné různými *epistémami*, nemůže se však oprostít od principu *repräsentace*, který ji konstruuje a udržuje. Ať už si Foucault všímá, že se věcem připisují renesanční podoby, klasické kontrasty nebo moderní příčiny, vždy pozoruje to samé: dochází k epistémicky relativní a diskursivně závazné *repräsentaci* věcí slovy. Bez ní by totiž žádný diskurz nemohl vzniknout a udržovat se.

Nicméně, jak upozornil Derrida, *repräsentace* je u samého Foucaulta tematizovaná jen v souvislosti s *klasickou epistémou*. Foucault si neklade otázku po důvodu této organizace významu: uvádí sice svou definici *epistémy* jako historických podmínek možnosti vypovídání, nijak však neřeší širší filosofický problém sémantické organizace vztahu slov a věcí. Konstatuje jen to, že nastavení této organizace významů se řídí podle příslušné dobové *epistémy*.

Foucault definuje *repräsentaci* v metafyzickém řádu strukturalistického znaku, tedy jako arbitrárního náhradníka, který má za úkol svou přítomností zastoupit diskursivně sdílenou představu absentující věci. Ve strukturalismu *písmo* (grammé) zpřítomňuje *hlas* (logos), který je mu hierarchicky nadřazený, zatím co v dekonstrukci se *písmo* od hlasu osvobozuje a osamostatňuje se – dekonstrukce rozpojuje asociativní korelát *označujícího* a *označovaného*, aby dala *označujícímu* novou sémantickou a politickou svobodu. Pokud Derrida tímto způsobem převrací hierarchický vztah mezi hlasem a písmem, je to proto, aby příležitostně činil *písmo* „původním“, a aby ukázal, že bez *písmu* a jeho tvořivé sémantické funkce bychom nemohli stvořit metafyzický systém významů, který se až následně stává referenčním. Foucaultova archeologie má stejnou politiku sdíleného významu jako strukturalismus: obě generují *repräsentace* *repräsentací* bez toho, aby tuto svou sémantickou praxi teoretizovaly. Až etika významu – *parrhesia*, *odvaha říct pravdu* vlastní pozdnímu Foucaultovi a Derridovi současně – produkuje *meta-repräsentaci*. Ta poukazuje na produkci *repräsentace* v politice významu a *současně* přiznává svou vlastní produkci *repräsentace repräsentace*.

Meta-repräsentace a etika významu. Derrida velmi trefně ukázal, že Foucault-archeolog se nespokojuje s pozorováním diskursivního generování slovních *repräsentací* věcí: on sám tyto *repräsentace* tvoří, sám je tvůrcem historického vědění, o němž mluví. Prostřednictvím své alternativní selekce a deskripce dobových dokumentů Foucault vytváří své vlastní *repräsentace* dobových *repräsentací*, které pokládá za charakteristické pro politiku významu příslušných historických dob. Tak vzniká u Foucaulta archeologická *repräsentace* způsobu, jakým jednala dobová politika významu. Vzniká tedy nová historie staré historie, nová politika významu staré politiky významu, nová *repräsentace* věcí slovy staré *repräsentace* věcí slovy. Stále však ve *Slovech a věcech* archeologická *repräsentace repräsentace* není *meta-repräsentací*, protože Foucault neteoretizuje svou

vlastní praxi *repräsentace*. Jak píše Derrida, *repräsentace* je sémantickou nevyhnutelností: „není to nějaká vada nebo mystifikace spjatá s určitou danou historickou strukturou; je to nutnost bytostně univerzální, jíž žádný diskurs nemůže uniknout, protože patří ke smyslu smyslu“ (Derrida 2002, 219). *Archeologie* je, naopak, založena na popírání takového chápání *repräsentace*. Foucault se jí snaží denuncovat, nedaří se mu to však, protože nemůže uniknout z dosahu jejího působení. Totiž právě *logos* a jeho *repräsentace* Foucaultovi umožňují dovolávat se porozumění ze strany vědecké komunity.

V tomto ohledu se Foucault ještě zcela nevymanil ze strukturalismu – deklaruje to sice v rozhovorech, ve své tvůrčí praxi to ale nerealizuje. Jak připomíná Jean-François Bert, Foucault ze strukturalismu přebírá hlavně negativní aspekty: negaci dějin, geneze a subjektu. V souladu se strukturalismem – a na rozdíl od humanitních věd, které měly povinnost „se odvolávat na pojem subjektu, na jeho psychologii a jeho repräsentace“ (Bert 2004, 207) – Foucault odstraňuje tyto pojmy ze své terminologie. Současně si však ponechává stejnou repräsentací praxi: když Foucault aranžuje vlastní verzi dějin rétoriky vědění a představuje ji jako náležitou verzi, pokračuje v užívání stejných repräsentací postupů jako strukturalismus. Derrida proto upozorňuje, že Foucaultův „strukturalismus“ spočívá v ambici představit svou vlastní repräsentaci dějin jako jejich „totální“ repräsentaci: „chce-li někdo psát historii rozhodnutí, rozdělení, difference, vystavuje se riziku, že bude dělení konstituovat jako událost nebo strukturu, která vyvstává uprostřed jednoty určité původní přítomnosti; a že takto bude stvrzovat metafyziku v její základní operaci“ (Derrida 2002, 200).

Tuto – u raného Foucaulta absentující – úvahu tvůrce repräsentace o své vlastní praxi repräsentace nazýváme *etikou významu* a princip tvůrčí sebereflexe, podle něhož etika významu jedná, nazýváme principem *meta-repräsentace*. Etika významu produkuje *meta-repräsentaci* tím, že upozorňuje na produkci repräsentace v *politice významu*.

Etiku významu – přinejmenším řízené směřování k ní – mají pozdní Foucault a Derrida společné. Hlavní ambicí jejich sémantické etiky je kritika a odsouzení sémantického násilí. Oba myslitele spojuje *patos* vedený etikou boje proti sémantickému násilí, především proti zrádné metafyzické koncepci „lidské přirozenosti“, kterou se Derrida i pozdní Foucault snaží relativizovat. V tomto ohledu jsou oba autoři poststrukturalisté, tj. strukturalisté uvažující o politických limitech sémantické struktury, a o etice denuncující nepravdivost každé politiky pravdivosti. Neuvažují o znacích jinak než v rámci koncepcie uzavřené struktury významů, kterou současně denuncují. Foucault se z ní snaží dostat ven relativistickým pohledem z blíže nespecifikované nestranné pozice, aby ukázal sémantické násilí všech diskursivních režimů vypovídání. Podobně Derrida se snaží dostat na blíže nespecifikovaný okraj *loga* tím, že příležitostně převrací zavedenou hierarchii binárních opozic a ukazuje její násilnou povahu metafyzické konstrukce. Současně však obezřetně tvrdí, že ji nelze zcela opustit a neupadnout přitom do šílenství protirečení.

Stejně jako ve strukturalismu, u Foucaulta slovo odpovídá sdílené představě věci, tato představa věci je však relativní: význam všech znaků je diskursivním konstruktem, který závisí na *epistémě*, tj. na historických podmínkách možnosti jeho objevení se. Jelikož je každý význam determinovaný dobovou epistémou, nelze ho chápat v nějakém

univerzálním smyslu. Již raný Foucault pokládá za potřebné odvážit se vyslovit tuto „pravdu“ o násilí všech sémantických režimů a o jejich relativním významu, který tyto režimy domýšlivě představují jako univerzální. Tato ambice ho vede k systematickému odhalování *politiky významu* v dobových diskurzivních způsobech vypovídání, které později teoretizuje z pozice genealogie. Frédéric Gros označuje tento etický rozměr ve Foucaultově pozdním díle termínem *parrhesia* (Gros 2002, 155-166). Jak autor připomíná, v kurzu na Collège de France z let 1982 až 1984 Foucault rozlišuje *parrhesii* a *rétoriku*: zatímco *parrhesia* „mluví pravdivě“, *rétorika* „mluví dobře“. Narozdíl od *rétoriky*, která má na své straně *logos* a politiku *reperzentace*, *parrhesia* má na své straně *patos* a etiku *meta-reperzentace*. Řeč takto eticky motivovaného svobodného kritika je osobně angažovaná, politicky riskantní, vedena odvahou být upřímný i za cenu konfliktu či nepochopení (Foucault 2011, 35). Pokud mají pozdní Foucault a Derrida něco společného, je to právě tento *patos* vedený etikou boje proti pokrytectví všech sémantických konstrukcí, které jsou nepřiznaným dílem *logu*.

Závěr: Jak „správně“ kritizovat Foucaulta? Právě z výše zmíněného důvodu je i není Foucaulta snadné kritizovat. Vše závisí od odpovědi na otázku, zdali etický rozměr *patosu* v jeho tvorbě přijímáme, či nikoli. Pokud kritik odmítá *patos* etiky „pravdivé“ reprezentace jako nedostatek Foucaultovy filosofické tvorby, pak má situaci snadnou. Pokud však kritik přijímá Foucaultův *patos* – a etický rozměr, který s sebou nese –, má kritiku ztíženou, protože i on sám upadá do protiřečící si praxe, kterou kritizovanému vyčítá. Právě takový byl i případ Jacquesa Derridy.

Dekonstrukce se snaží ve Foucaultově metodologii prověřit způsob, jímž se konstituuje *historiografický popis* jako *písmo*, které je místem utváření významu. I když filosofie tradičně tvrdí opak, podle Derridy *písmo* sémanticky předchází *hlas*: totiž právě *písmo* produkuje jednotlivý „popis“ bytí, *grammé*, zatímco *hlas* produkuje univerzální „vědu“ o bytí, *logos*. Derrida záměrně převrací tento zdánlivě „přirozený“ hierarchický vztah binárních opozic „hlasu“ a „písma“, aby ukázal, že jen množí protiřečení uvnitř filosofických koncepcí. Z pohledu dekonstrukce je i Foucaultem popsána politika vědění animovaná jeho vlastním logocentrickým gestem, které se snaží budovat alternativní dějiny a ukázat tak relativitu každého vědění – každého kromě svého vlastního. Odtud známá Derridova otázka, která se ptá po tom, odkud Foucault vypovídá svou alternativní „pravdu“. Archeologie je podle jeho názoru metodologicky zakořeněna v metafyzice plné přítomnosti významu, v historickém a kritickém myšlení, které samo sebe pokládá za držitele „pravdivého“ vědění. Foucaultova metodologie by v tomto smyslu chtěla být „pravdivější“ než je moderní vědění, chtěla by vyslovit nerelativní a nediskursivní „pravdu“ dějin: chtěla by být *parrhesii*, o níž mluvil Gros. Jejím prostřednictvím se Foucault snaží formulovat „pravdivější“ koncepci vědění, než je ta, kterou představují moderní humanitní vědy. Tento moderní výklad se opírá o představu kauzální návaznosti vědění, kterou Foucault odmítá. Právě v této souvislosti Derrida kriticky upozornil, že Foucault-archeolog vykročil dvojím směrem: odmítá kauzalitu v historickém vyprávění a současně sám vystupuje jako historik, expert dávající význam minulým událostem.

Hlavní problém této exemplární konfrontace Derridu s Foucaultem je dosud nevyřešený. Spočívá v tom, že žádná kritika neexistuje mimo metafyziku: nelze kritizovat metafyziku za účelem toho, abychom z ní vyšli ven. Žádný kritik neopouští metafyziku, ani Foucault kritizující dějiny idejí, ani Derrida kritizující archeologii. Kritizovat znamená totiž mobilizovat sémantickou politiku metafyzickými prostředky uvnitř metafyziky. Takový je i osud Derridu kritizujícího Foucaulta: můžeme se ptát „odkud mluví Derrida-kritik?“. Jelikož vztah znaků a věcí je metafyzický, neunikne mu žádná – ani Foucaultova, ani Derridova – alternativní sémantická politika: jejich kritika produkuje významy dovolávající se porozumění. Jinými slovy, kritika postuluje sémantickou rovnost mezi kritizovanou věcí a kritikovým popisem věci. Kritik se staví na stranu metafyziky plně přítomného významu: vždy se situuje do pozice toho, kdo „ví“, kdo přesně chápe „pravý“ význam věci. Ba co víc, kritik věří, že je jeho objevitelem a hlasatelem. Kritika je svrčovaná. Pokud je tedy Derrida kritický, staví se do pozice hierarchicky nadřazené tomu, co kritizuje: opouští *písmo*, stává se *hlasem*. Může vůbec za těchto okolností kritizovat Foucaulta a neupadnout přitom do pastí své vlastní kritické strategie?

Domnívám se, že to lze dosáhnout jen kritikou odvažující se říct riskantní „pravdu“, která nemá žádné diskurzivní oprávnění. Taková kritika dělá *parrhesii*, mluví etickou „pravdu“ o politické „pravdě“, produkuje *meta-representace*. Etiku významu pohání „spravedlivý“ hněv jednotlivce brojící proti předsudkům konstruovaným diskurzivní politikou významu. V tomto ohledu je *rétorika* politická a *parrhesia* etická; jedna je poplatná diskurzivním reprezentacím, druhá vytváří a současně teoretizuje vlastní kritické reprezentace diskurzivních reprezentací. V této dvojí obezřetnosti *meta-representace* spočívá etika významu, *parrhesia*, která se sice nemůže vymanit z metafyzického principu reprezentace, současně se však nevzdává boje za vlastní kritickou „pravdu“, kterou může dosáhnout zase jen prostřednictvím reprezentace. Jak by řekl Derrida, tento neukončitelný *meta-reprezentační* boj proti sémantickému násilí uvnitř metafyziky je *marný jen zdánlivě*. Každá sémantika, která se ho vzdává, ztrácí totiž etickou „bdělost“ (Derrida, Roudinecso 2003, 100) a spěje k totalitarismu.

Literatura

- BARTHES, R., LÉVI-STRAUSS, C., MERLEAU-PONTY, M. (1994): *Chvála moudrosti*. Bratislava: Archa.
- BARTHES, R. (1999): *Kritika a pravda*. Praha: Dauphin.
- BARTHES, R. (2004): *Mytologie*. Dokořán: Praha.
- BERT, J.-F. (2004): Y a-t-il un structuralisme chez Foucault ?. In: Leclercq, S. (éd.): *Abécédaire de Michel Foucault*. Paris: Vrin, 206-208.
- DE CERTEAU, M. (2009): Les sciences humaines et la mort de l'homme. In: Artieres, Ph. – Bert J.-F. – Chevalier Ph. – Michon P. – Potte-Bonneville M. – Revel, J. – Zancarini, J.-C. (eds.): *Les Mots et les Choses. Regards critiques 1966-1968*. Caen: Presses universitaires de Caen, 175-197.
- DELEUZE, G. (1993): *Podľa čoho rozpoznáme štrukturalizmus?* Bratislava: Archa.
- DERRIDA, J. (1993): *Texty k dekonstrukci. Práce z let 196 -72*. Bratislava: Archa.
- DERRIDA, J. (1999): *Gramatológia*. Bratislava: Archa.
- DERRIDA, J. (2002): *Násilí a metafyzika*. Praha: Filosofía.
- DERRIDA, ROUDINECSO, E. (2003): *Co přinese zítřek?*. Praha: Karolinum.

- DREYFUS, H. L., RABINOW, P. (2002): *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann a synové.
- FIŠEROVÁ, M. (2011): Rád reprezentácie. In: Borecký, F., Fišerová, M., Švantner, M., Váša, O.: *Rozum, nerozum a přesvědčivost obrazů*. Praha: Togga, 19-80.
- FIŠEROVÁ, M. (2013): *Partager le visible. Repenser Foucault*. Paris: L'Harmattan.
- FIŠEROVÁ, M. (2015): Drift dekonstrukcie. *Filozofia*, 70 (1), 215-228.
- FOUCAULT, M. (1966): *Les mots et les choses*. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1969): *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1972): *L'histoire de la folie à l'âge classique*. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1981): *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère: un cas de parricide au XIXe siècle*. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (2001): *Dits et Ecrits. Tome II*. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (2008): Introduction à l'Anthropologie. In: Kant, E. *Anthropologie du point de vue pragmatique*. Paris: Vrin, 11-79.
- FOUCAULT, M. (2000): *Moc, subjekt, sexualita. Články a rozhovory*. Bratislava: Kalligram.
- FOUCAULT, M. (2010): *Zrození kliniky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- FOUCAULT, M. (2011): *Le beau danger. Entretien avec Claude Bonnefoy*. Paris: Editions EHESS.
- GROS, F. (2002): La parrhesia chez Foucault. In: GROS, F. (ed.): *Foucault, le courage de la vérité*. Paris: PUF, 155-166.
- CHARVÁT, M. (2016): Archeologie jako symptomatologie: Michel Foucault a hlubiny řeči, *Filozofia*, 71 (1), 25-37.
- KANT, E. (1964): *Anthropologie du point de vue pragmatique*. Paris: Vrin.
- PIAGET, J. (1971): *Štrukturalizmus*. Bratislava: Pravda.
- REVEL, J. (2002): La pensée verticale: une éthique de la problématisation. In: GROS, F. (ed.): *Foucault, le courage de la vérité*. Paris: PUF, 63-85.

Tato publikace vznikla v rámci výzkumného projektu GAČR GP14-14237P *Dekonstrukce podpisu: Metafyzická dimenze legální mediační politiky*.

Michaela Fišerová
Katedra mediálních studií
Metropolitní univerzita
Učňovská 100/1
190 00 Praha 9 – Jarov
Česká republika
e-mail: michaela.fiserova@mup.cz

Katedra Elektronické kultury a sémiotiky
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
U Kříže 8
158 00 Praha 5
Česká republika
michaelafiserova@yahoo.fr